

Interpretation and Analysis of Majnoon Personality based on Cattell Theory*

Vahid Alibaigi Sarhali^{1✉} | Omolbanin Nikkhah Nouri²

Abstract

1. Introduction

The present study is a comprehensive study of Qais ibn Amer, the main character of Layla and Majnoon of Nezami who, due to his unusual and irrational behaviors, led us to investigate his character with the help of personality theory of Raymond Cattle. This theory tries to describe the traits of a person that guide his behavior. “Perhaps the most distinctive feature of the theory of traits is its emphasis on the traits that make up a person's personality.. “The theory of traits emphasizes that the personality of each person can be described according to his traits (Shojaei, 2010, p. 130). Cattell considered the adjective as a psychological structure that is inferred from observing a specific human behavior and is responsible for the order and continuity of this behavior (Shamloo, 2003, p. 174). According to the above explanations, it should be said that “the main axis of Cattell's theory is the distinction that is made between two types of formal traits and basic or deep traits. Formal attributes are obvious and

* Article history:

Received 18 August 2021

Received in revised form 15 March 2022

Journal of Iranian Studies, 21(41), 2022

Accepted 12 June 2022

Published online: 28 June 2022

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. (Corresponding Author) PhD graduated in Persian Language and Literature, Urmieh University, Urmieh , Iran. Email: vahid.sarhali@gmail.com
2. PhD graduated in Persian Language and Literature, Azad University, Zahedan Branch, Zahedan , Iran. Email: nickhahnoori@yahoo.com

superficial and their duration is very short, and deep attributes are the source of formal attributes and the real causes of human behavior. These traits are enduring and are more important to Cattell and they are in two categories: natural traits that are inherited and environmental traits that are obtained through learning and education and are the result of the environment (Karimi, 2005, p. 150-151). "Cattell divides traits into three categories based on how they manifest themselves as dynamic traits, traits that move a person toward a goal; ability traits, traits that show a person's talent, ability and ability to achieve a goal; and mood traits, traits that show characteristics such as energy, emotional response, speed of reaction and speed and motivational strengthss(Shamloo, 2003, p. 74). He considers human reactions to be due to two deep and dynamic attributes, which play a motivating role.

2. Methodology

This research has been done by analytical-descriptive method. In this way, we have first studied the basics of Cattell's theory from books related to the subject of research, then we have extracted the evidence of each of the main topics from Layla and Majnoon and we have examined each of them in detail. Finally, with a logical conclusion, we psychologically analyzed the personality of Qais ibn Amer for the audience.

3. Discussion

The science of psychology helps us to better understand people's personalities, and this is very effective in improving the emotional relationships between different people in various fiction books. One of these people is Qais ibn Amer, the character of Layla and Majnoon of Nezami who has certain moral characteristics. To advance this, we used Cattell's theory. By studying the story of Layla and Majnoon and using the above theory, we found Majnoon as a quiet and withdrawn person who does not show any sign of being social throughout the story. He was an anti-social person who, from an early age to a time when he was studying at school, became attached to Lily, which provided more space for Majnoon to withdraw from society. Also, according to the content of the story and the study of Majnoon's character, we found that the components making Majnoon an intelligent human being do not exist during the story, and this is

mostly due to the love that gripped him at the very beginning of his intellectual maturity. He has completely unnatural reactions to behaviors and issues and problems. An example of this trait is found in Majnoon's character when his father argues with Layla about his love and starts advising Majnoon about it, but Majnoon forgets his father's words in an unusual behavior, this forgetfulness in such for a short time, it seems abnormal and indicates a disorder in Majnoon intelligence. In most cases, he cannot control his emotions in terms of stability and excitement, and cries when he hears the slightest news. The character we are studying is a domineering person, and not only he does not have any objections to those who have dominated him, but also the person himself strengthens his ability in him, and this factor causes the person to give up the effort. Majnoon is also morally carefree. This carelessness is more related to social issues and customs, because love has dominated him in such a way that he completely withdraws from the surrounding events and is careless about them, but he is expedient towards a human being and his actions are more based on benevolence and he does it out of charity. An example of this type of behavior can be seen in freeing a deer from the hunter. Majnoon, seeing a rope around the neck of the hunter, takes pity on him and buys the deer from the hunter in front of his horse out of benevolence and charity. In terms of personality, Majnoon has an arrogant personality that insists on his affairs and desires, in which he not only is not afraid of anyone, but also acts very boldly and courageously. A clear example of this can be seen in the story when Majnoon's father takes her to the Kaaba's house so that he may give up Layla's love, but Majnoon stubbornly asks God not only to take Layla's love away from him for the rest of his life, but to take it from him and add it to Layaa's life. In addition to the above, it should be said that Majnoon does not have a skeptical personality, but his behavior indicates a gullible human being who easily believes in the behavior of others and stands by these beliefs. While being gullible, he is very frank and openly declares his desire, and in this regard, he is not afraid of anyone, which shows that he is fearless, and in most issues, he is not afraid of dangers and problems, and with open arms they are welcomed. However, he relies more on others in his actions and promotes his behavior and actions by relying on others. Behaviorally, he has a very disturbed and anxious personality, and examples of this behavior are evident throughout the story. A person

تفسیر و تحلیل شخصیت مجنون بر اساس نظریه کتل*

وحید علی ییگی سرهالی (نویسنده مسئول)^۱
ام البنین نیکخواه نوری^۲

چکیده

پژوهش حاضر تحقیقی جامع درباره قیس بن عامر شخصیت اصلی منظومه لیلی و مجنون نظامی است که با توجه به رفتارهای غیر عادی و نامعقولی که از او سر زده، ما را بر آن داشت تا شخصیت او را مورد واکاوی قرار دهیم که این امر با کمک نظریه شخصیت ریموند کتل قابل انجام است. در این نظریه، وی صفات را به صورت گرایش‌های نسبتاً دائمی و واکنش نشان دادن آن گرایشها که واحدهای ساختاری بنیادی شخصیت هستند تعریف کرد که در ادامه، صفات عمقی هنجار و نابهنجار را مورد بازبینی قرار می‌دهد تا در پایان، با استفاده از دستاوردهای خود، نتیجه‌ای منطقی از شخصیت مورد مطالعه به نمایش بگذارد. بنابراین تحلیل و توصیف شخصیت مجنون بر مبنای نظریه کتل می‌تواند راهگشای صفات اصلی او شود که در این راستا تمام ۱۶ عاملی که کتل بیان کرده را دربار شخصیت قیس مورد ارزیابی قرار داده‌ایم و برای هر کدام از عوامل بیان شده در نظریه فوق، شواهد مثالی استخراج کرده و به تحلیل آن پرداخته شده است. در پایان

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۵/۲۷ تاریخ ویرایش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۱۲/۲۴ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۳/۲۲

DOI: 10.22103/jis.2022.18094.2209

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۱، شماره ۴۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱، صص ۳۸۹-۴۲۸

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانش آموخته دکتری زبان و ادبیان فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. رایانامه:

vahid.sarhali@gmail.com

۲. دانش آموخته دکتری زبان و ادبیان فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران. رایانامه:

nickhahnoori@yahoo.com

مشاهده کردیم که بسامد صفات منفی در این نظریه درباره شخصیت مجنون بیش از حد انتظار است و همین موضوع باعث غلبه یافتن عواطف و احساسات بر وی شده است. این پژوهش با روش تحلیلی و توصیف ابیات و شواهد مثال صورت گرفته و شخصیت مجنون را به دقت مورد واکاوی قرار داده‌ایم.

واژه‌های کلیدی: شخصیت، نظریه کتل، نظامی، شعر غنایی، لیلی و مجنون.

۱. مقدمه

استفاده از شخصیت، در آثار داستانی نشان دهنده نحوه پردازش نویسنده و هدف خاصی است که فرد از خلق آن، ویژگی‌های خاصی را مد نظر دارد. «شخصیت شامل قضاوت درباره ماهیت حقیقی شخص و تفاوت‌های او با دیگران است. (رایکمن، ۱۳۸۷: ۲۵). «مفهوم اصلی و اولیه شخصیت، تصویری ظاهری و اجتماعی است که بر اساس نقشی که فرد در جامعه بازی می‌کند، قرار دارد. یعنی در واقع، فرد به اجتماع خود شخصیتی را ارائه می‌دهد تا جامعه بر اساس آن وی را ارزیابی کند» (شاملو، ۱۳۸۲: ۱۵). آلپورت، درباره شخصیت چنین تعریفی ارائه می‌دهد: «شخصیت، سازمان پویایی از نظام‌های جسمی- روانی در درون فرد است که رفتار و افکار ویژه او را تعیین می‌کند» (شولتز، ۱۳۸۹: ۱۰). همچنین «به مجموعه صفات هیجانی، رفتاری، منش و خصوصیات که در شرایط معمولی معرف شخص بوده و برای هر فردی نسبتاً ثابت و قابل پیش‌بینی است، شخصیت اطلاق می‌شود» (اسدی نوقابی، ۱۳۸۴: ۱۹۱). در تعریف دیگری از شخصیت آمده است «شخصیت عبارت است از، الگوهای مشخص رفتار (اعم از اندیشه‌ها و هیجان‌ها) است که سازگاری هر فرد را در برابر محیط زندگی‌اش مشخص می‌کند» (احمدی، ۱۳۷۴: ۱۱). ویتیک درباره شخصیت می‌گوید «شخصیت، چیزی بیش از مجموع الگوهای رفتاری آموخته شده در پاسخ به وابستگی‌های محیطی نیست» (ویتیک، ۱۳۸۶: ۱۴۱). پس باید گفت «شخصیت، تأکید بر ارث و منشأ ژنتیکی رفتارها و خصوصیات افراد

و تفاوت‌های فردی، است که بر رفتارهای ظاهری و قابل مشاهده افراد تأکید دارد» (شولتز، ۱۳۸۹: ۲۳). بر اساس توضیحاتی که درباره شخصیت بیان شد باید بگوییم که «عناصر و شخصیت در داستان مانند شبکه‌ای درهم تنیده هستند. شخصیت وقتی در داستان ظاهر می‌شود، بلافاصله به راه افتاده و شروع به انجام عمل می‌کند و حادثه را به وجود می‌آورد. شخصیت وقتی مفهوم دارد و وجود می‌یابد که عملی را انجام دهد» (عبداللهیان، ۱۳۸۱: ۴۰۹-۴۱۰). یکی از قدیمی‌ترین نظریه‌ها درباره شخصیت، نظریه صفات است. این نظریه می‌کوشد صفات فرد را که جهت دهنده رفتار اوست توصیف کند. «شاید متمایزترین ویژگی نظریه صفات، تأکید آن بر صفت‌هایی است که شخصیت فرد را تشکیل می‌دهد». در نظریه صفات بر این نکته تأکید شده که شخصیت هر فرد را می‌توان با توجه به صفات او توصیف کرد» (شجاعی، ۱۳۸۸: ۱۳۰). روان‌شناس و آماردان مشهور چارلز اسپیرمن برای بیان چنین نظریه‌ای، «روش تحلیل عاملی را به وجود آورد» (شولتز، ۱۳۸۹: ۳۰۵) درحالی که اسپیرمن «از تحلیل عاملی برای ارزیابی توانایی‌های ذهنی استفاده کرده بود، کتل تصمیم گرفت که این روش را در مورد ساختار شخصیت اجرا کند». (سیاسی، ۱۳۵۴: ۳۱۷). «او موضوع صفات را واحد اصلی بررسی شخصیت می‌دانست و معتقد بود که هدف از نظریه شخصیت باید پیش‌بینی رفتار آدمی در شرایط و اوضاع و احوال معین باشد» (کریمی، ۱۳۸۴: ۱۵۰) «کتل، صفت را یک ساختار روانی می‌دانست که از مشاهده رفتار خاص انسان استنباط می‌شود و مسئول نظم و تداوم این رفتار است» (شاملو، ۱۳۸۲: ۱۷۴)

با توجه به توضیحات فوق باید گفت «محور اصلی نظریه کتل، تمایزی است که میان دو نوع صفات صوری و صفات پایه یا عمقی قایل می‌شود. صفات صوری، آشکار و ظاهری‌اند و دوام آن‌ها بسیار کم است و صفات عمقی، منبع و سرچشمه صفات صوری و علت‌های واقعی رفتار آدمی هستند. این صفات بادوام بوده و از نظر کتل اهمیت بیشتری دارند. و بر دو دسته‌اند: صفات سرشتی که ارثی‌اند و صفات محیطی که با آموختن و تربیت به دست آمده و حاصل محیط می‌باشند» (کریمی، ۱۳۸۴: ۱۵۰ - ۱۵۱). «کتل،

صفات را بر این اساس که خود را به چه صورتی نشان می‌دهند، به سه دسته تقسیم کرده است: صفات پویا، صفاتی که فرد را به سوی هدفی به حرکت در می‌آورند؛ صفات توانشی، صفاتی که استعداد، قابلیت و توانایی فرد را برای رسیدن به هدفی نشان می‌دهند، و صفات خلقی، صفاتی که نشان‌دهنده خصوصیتی مانند انرژی، واکنش عاطفی، سرعت عکس‌العمل و سرعت و قوت انگیزشی هستند» (شاملو، ۱۳۸۲: ۷۴). او واکنش‌های انسان را ناشی از دو صفت عمقی و پویا می‌داند، که نقش انگیزشی دارند که آنها را ارگ^۱ و متارگ^۲ می‌نامد. منظور کتل از ارگ، «انگیزه‌های ارثی و فطری هستند. او معتقد است که ارگ، استعدادی ذاتی است که به صاحب آن اجازه می‌دهد تا برای واکنش در برابر بعضی امور، آمادگی بیشتری پیدا کرده و نسبت به آنها انگیزختگی و هیجان ویژه‌ای داشته باشد و بر اساس آنها به فعالیت‌هایی که او را به هدف خاصی رهنمون می‌سازند، پردازد، و متا- ارگ یا انگیزه‌های اکتسابی، صفت‌های پویای عمقی هستند که توسط محیط شکل گرفته و محصول عوامل فرهنگی - اجتماعی می‌باشد. همه انگیزه‌های غیر فطری مثل علائق، رغبت‌ها و عواطف گوناگون از جمله متارگ‌ها هستند» (کریمی، ۱۳۸۴: ۱۵۲ - ۱۵۳). کتل، صفات عمقی را به دو دسته سرشتی و محیطی تقسیم می‌کند. «صفات سرشتی یا ارثی صفاتی ذاتی‌اند که شخص آنها را با خود به دنیا می‌آورد و صفات بدنی نیز نامیده می‌شوند. صفات محیطی با آموختن و تربیت به دست می‌آیند. به این صفات که از عوامل محیطی ناشی می‌شوند، صفات شکل‌گیرنده محیطی می‌گویند». (شاملو، ۱۳۸۲: ۱۴۸). آنگاه «برای تعیین اینکه چه تعدادی از عوامل شخصیتی زمینه‌ای می‌توانند الگوی همبستگی‌ها بین درجه‌بندی‌های صفات را تشکیل دهند، از تحلیل عاملی استفاده کرد، تحلیل او ۱۶ عامل به دست داد». (اسمیت، ۱۳۸۴، ج ۲: ۳۹۱). که در جدول ۱۶ عاملی او مشخص شده است. برای شرح و بیان این ۱۶ عامل شخصیت نظریه کتل، از کتاب زمینه

¹ -Erg

² -Metaerg

روان‌شناسی نوشته حسن رفیعی استفاده شده است. با توجه به توضیحات بالا باید گفت که کتل برای به دست آوردن شخصیت افراد و نشان دادن این ۱۶ عامل پرسشنامه‌ای تدوین کرده که با استفاده از آن به بررسی عوامل شخصیتی می‌پردازد. «هدف کتل از مطالعه شخصیت، پیشبینی کردن رفتار است؛ یعنی، پیش‌بینی کردن آنچه یک فرد در پاسخ به یک موقعیت محرک معین انجام خواهد داد» (شولتز، ۱۳۸۹: ۱۴۰). اما با توجه به اینکه شخصیت مورد بحث در این پژوهش انسانی است که حضور فیزیکی ندارد و ساخته و پرداخته ذهن خلاق داستان پرداز است؛ بنابراین با توجه به اعمال و رفتاری که در خلال منظومه از او مشاهده می‌شود می‌توان به طور تقریبی شخصیت او را بدون استفاده از پرسش‌نامه و با استفاده از این جدول ۱۶ عاملی شخصیت حدس زد که در این پژوهش تمام تلاش را معطوف به شناساندن شخصیت مجنون نموده‌ایم و برای آن از شواهد داستان بهره جسته‌ایم.

جدول ۱۶ عاملی شخصیت کتل

اجتماعی-اهل معاشرت-با محبت	کم حرف-کناره‌جو
باهوش	کم‌هوش
با ثبات (از نظر هیجانی)	احساساتی
سلطه‌گر	سلطه‌پذیر
بی خیال	جدی
اصولی و با منطق	مصلحت‌گرا و خیرخواه
جسور	ترسو
حساس	کله‌شق
شگاک	زودباور
خیال‌پرداز	اهل عمل

ملاحظه کار	رک
بیمناک و نگران	مطمئن به خود
خطر کننده	محافظه کار
خودبسند	متکی به دیگران
خویشتر دار و باملاحظه	ناخویشتر دار و مهار گسیخته
مضطرب	آرمیده

۱-۱. شرح و بیان مسئله

با توجه به جدول بالا، که رفتارهای خوب و بهنجار در کنار رفتارهای غیر منطقی و نابهنجار آورده شده است می توان گفت هر انسانی با مشاهده هر یک از این رفتارها در اعمال افراد، شخصیت آنان را به عنوان بهنجار یا نابهنجار می توان به طور تقریبی حدس زد که در این پژوهش چنین برداشتهایی از اعمال مجنون در داستان مورد بحث نمود قابل توجه ای داشته که نسبت به بیان آن اقدام شده است.

اما با توجه به این بیت نظامی:

او می شد و می زدند هر کس مجنون مجنون ز پیش و از پس

(نظامی، ۱۳۹۰: ۵۶)

که قیس را با صفت مجنون بیان می کند و «مجنون از لحاظ لغوی به انسانهای دیوانه اطلاق می شود»، (معین، ۱۳۶۴: ذیل واژه مجنون) پس می توان گفت که آیا شخصیت قیس دارای چنین صفاتی هستند و برای به دست آوردن چنین برداشتی از نظریه کتل، که ۱۶ عامل شخصیت را بیان کرده بهره جستیم و با مطالعه دقیق منظومه لیلی و مجنون و تطبیق اعمال و رفتار قیس بر اساس نظریه شخصیتی کتل، وی را فردی می یابیم که بیشترین رفتار غیر عادی و منفی را در این نظریه داراست که همین عوامل می تواند نشان دهنده رفتار غیر

عادی او باشد. و اطلاق صفت مجنون برای قیس بی ارتباط با رفتارهای غیر عادی او نبوده است.

۱-۲. پیشینه تحقیق

سید مهدی زرقانی در یک مقاله محدود با عنوان «تحلیل شخصیت مجنون» که در مجله کیهان فرهنگی و در سال ۱۳۷۲ شماره ۱۶۲، به چاپ رسانیده شخصیت او را از نظر عشق و نحوه دل بستگی او مورد تحلیل قرار داده و بیشتر رفتارهای دوگانه او را مورد بررسی قرار می دهد.

همچنین علی عبدالهی، نجف جوکار و و چنگیز رحیمی در یک پژوهشی دیگر با عنوان «عشق مجنون در آینه روانکاوی» که در مجله پژوهش زبان و ادب فارسی در سال ۱۳۹۴ و شماره ۳۷ به چاپ رسیده، عشق و مقوله های آن را در مجنون مورد روانکاوی قرار داده اند.

اما پژوهش حاضر، با استفاده از نظریه کتل و بهره گیری از ۱۶ عامل شخصیتی در نظریه مذکور، به واکاوی شخصیت مجنون پرداخته که از لحاظ نوآوری بدیع است.

۲. بحث و بررسی

همانگونه که در بالا بیان شد، کتل برای شناسایی افراد از ۱۶ عامل شخصیتی بهره می برد و با بررسی رفتارهای افراد، شخصیت آنها را به خوبی شناسایی کرده که این امر در شخصیت مجنون نیز کاملاً بارز است. عوامل زیر با بهره گیری از شواهد مثال، نشان دهنده تقویت نظریه فوق درباره مجنون است.

۲-۱. کم حرف و کناره جو

کتل به انسان معاشرتی با عنوان خُلق مردم آمیز یاد می کند و در تعریف آن می گوید «خُلق مردم آمیزی به درجه میل تماس و تعامل با دیگران اشاره دارد، مردم آمیزی صفتی مستمر از دوران کودکی و صفتی انطباقی است که شخصیت محصول آن، در عوامل زیستی و محیطی، باقی می ماند: (شولتز، ۱۳۸۹: ۱۵۲). بنابراین باید گفت که شخصیت

مجنون یک انسان مردم‌آمیز را نشان نمی‌دهد. با توجه به محتوای داستان پی می‌بریم که شخصیت مجنون حاکی از یک آدم کم حرف و کناره‌جو دارد. در سراسر داستان نشانی از اجتماعی بودن او مشاهده نمی‌شود. از اوایل داستان گرفته تا پایانش، هیچ برهانی مبنی بر اجتماعی بودن مجنون مشاهده نمی‌شود. به نظر می‌رسد که او فردی اجتماع‌گریز بوده است. از اوان کودکی گرفته تا دورانی که در مکتب به کسب علم می‌پرداخت. اما داستان عاشقی او که از مکتب و دل‌بسته شدن به لیلی آغاز شد، فضا را برای کناره گرفتن مجنون از اجتماع بیشتر فراهم کرد. او قبل از رفتن به مکتب نزد دایگان پرورش یافت:

فرمود ورا به دایه دادن تا رسته شود ز مایه دادن

(نظامی، ۱۳۹۰: ۵۲)

و بعد از سپری کردن دوران شیرخوارگی به بازی کردن در دشت و باغ مشغول می‌شود که در بیت زیر نشانی از بازی کردن با همسالان مشاهده نمی‌شود و به نظر می‌رسد مجنون به تنهایی و به دور از اجتماع در دشت و صحرا به سرگرمی مشغول بوده است:

سالی دو سه در نشاط و بازی می‌رست به باغ دلنوازی

(همان، ۵۳)

تا این بخش از زندگی مجنون، هیچ‌گونه نشانه‌ای که او را یک انسان معاشرتی جلوه دهد مشاهده نمی‌شود. بعد از این که به سن هفت سالگی می‌رسد، تحصیل در مکتب را وجهه همت خود قرار می‌دهد و در همین زمان است که عاشق لیلی می‌شود، بعد از آن هم دیگر با کسی هم صحبت نمی‌شود و بیشترین اوقات خود را در تنهایی به سر می‌برد. بعد از عاشق شدن نیز بیشترین کسانی که مجنون با آنها ارتباط برقرار می‌کند، حیوانات وحشی است. نمونه آن هم‌صحبتی با زاغان است که ابیات زیر برای اثبات این ادعا کافیت:

شبگیر که چرخ لاجوردی آراست کبودیی به زردی
بر شاخ نشسته دید زاغی چشمی و چه چشم؟ چون چراغی

گفت ای سیه و سپید نامه از دست که ای سیاه جامه؟

(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۱۳-۱۱۴)

بنابراین می‌بینیم که مجنون به حیوانات انس می‌گیرد و از جامعه و اجتماع کاملاً کناره می‌گیرد و این روند زندگی، تا پایان عمرش در تمام داستان مشاهده می‌شود:

وحشی شده و رسن گسسته	وز طعنه و خوی خلق رسته
خو کرده چو وحشیان صحرا	با بیخ نباتهای خضرا
نه خوی دد و نه حیطة دام	با دام و ددش هماره آرام
آورده به حفظ دورباشی	از شیر و گوزن خواجه تاشی
هر وحش که بود در بیابان	در خدمت او شده شتابان

(همان، ۱۴۷)

۲-۲. کم هوش

هوش و استعداد یک بهره ذاتی و خدادادی است که مولفه‌های گوناگونی برای اثبات آن در وجود افراد مشاهده می‌شود. از نظر فیزیولوژی، «هوش پدیده‌ای است که در اثر فعالیت یاخته‌های قشر خارجی مغز آشکار می‌گردد و از نظر روانی نقش انطباق و سازگاری موجود زنده با شرایط محیطی و زیستی را بر عهده دارد» (عظیمی، ۱۳۸۰: ۲۵). بنابراین می‌توان گفت «هوش، یک برجسب کلی برای گروهی از فرآیندهاست که از رفتارها و پاسخ‌های آشکار افراد استنباط می‌شود» (گنجی، ۱۳۸۶: ۲۴). با توجه به محتوای داستان و بررسی شخصیت مجنون متوجه می‌شویم چنین مولفه‌هایی که مجنون را یک انسان با هوش جلوه دهد، در خلال داستان وجود ندارد و این بیشتر ناشی از عشقی می‌شود که در همان ابتدای بلوغ فکری گریبانگیر او شده است، همین عامل سبب شده تا عکس-العمل‌های مجنون در برابر رفتارها و مسائل و مشکلات کاملاً غیر طبیعی جلوه کند. نمونه این خصوصیت در شخصیت مجنون زمانی آشکار می‌شود که پدر وی درباره عشق لیلی با او به مباحثه می‌نشیند و نسبت به آن، پند دادن مجنون را آغاز می‌کند، اما مجنون در یک

رفتار غیر عادی، حرفهای پدر را فراموش می‌کند، این فراموشی در چنین مدت کوتاهی به نظر غیر طبیعی و نشان دهنده اختلال در هوش مجنون است، و می‌توان آن را به نوعی فراموشی کوتاه مدت به حساب آورد:

هر یاد که بود رفت بر باد	جز فرمُشیم نماند بر یاد
امروز مگو چه خورده‌ای دوش	کآن خود سخنی بود فراموش
گر ز آنچه رود در این زمانم	پرسی که چه می‌کنی، ندانم
دانم پدری تو من غلامت	و آگاه نیم که چیست نامت

(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۳۸)

و این فراموشی، طوری نمایان است که حتی دایی‌اش را که برای ملاقات با او به نزدش آمده نمی‌شناسد:

مجنون ز شنیدن سلامش	پرسید نشان و جُست نامش
گفتا که منم سلیم عامر	سرکوب زمانه مقامر
خال تو ولی ز روی تو فرد	روی تو به خال نیست درخورد

(همان، ۱۷۴)

و این تباهی عقل به جایی می‌رسد که حتی قادر به شناختن پدر هم نمی‌شود و با مشاهده او نه تنها پدر را به یاد نمی‌آورد بلکه از او کناره می‌گیرد:

در روی پدر نظاره می‌کرد نشناخت و زو کناره می‌کرد

(همان، ۱۳۳)

علاوه بر این شواهد مثال برای نشان دادن هوش پایین مجنون، خود نظامی نیز در بیتی به این صفت مجنون اشاره می‌کند و چنین می‌گوید:

مجنون تباه مغز بی‌هوش	چون کرد نصیحت پدر گوش
-----------------------	-----------------------

(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۳۷)

بنابراین می‌بینیم که خود نظامی نیز به این موضوع اقرار می‌کند که مجنون دارای هوشی پایین بوده و از لحاظ عقلی نیز دچار زوال شده است.

۲-۳. احساساتی

احساس در روان‌شناسی، «اثری است از یک محرک (داخلی یا خارجی) که از گیرنده‌های حسی تا سیستم اعصاب مرکزی پیش می‌رود و ارزش شناختی خاصی ندارد و اساس آن کاملاً فیزیولوژیک است» (ایروانی و خداپناهی، ۱۳۷۶: ۲۳). در تکمیل این بحث باید گفت «احساس، الگویی از نگرشهای آموخته شده است که بر جنبه مهمی از زندگی شخص، چون ملت، همسر، شغل، مذهب یا سرگرمی او تمرکز دارد. احساسها، رفتار را بر می‌انگیزند» (شولتز، ۱۳۸۹: ۱۴۳). همچنین باید گفت، حساسات و هیجان از سری خصوصیات هستند که به طور طبیعی در ذات انسانها مشاهده می‌شود؛ اما این خصوصیت اخلاقی در بسیاری از افراد دارای ثبات و از نظر هیجانی یک روند طبیعی را طی می‌کند و در بعضی دیگر نیز بسیار تندروتر و فراتر از حالت طبیعی رخ می‌دهد که چنین افرادی را می‌توان احساساتی خطاب کرد. مجنون دارای چنین رفتار و خصوصیتی است؛ او نمی‌تواند احساسات خود را از نظر ثبات و هیجان کنترل کند بلکه با شنیدن و یا دیدن کوچکترین خبری به گریه و زاری دست می‌زند. مجنون از بس احساساتی شده بود که اگر کسی با او به گفتگو می‌نشست و غیر از بحث لیلی بحث دیگری در آن میانه رد و بدل می‌شد، از آن گفتگو و مباحث گریزان می‌شد:

بیرون ز حساب نام لیلی با هیچ سخن نداشت میلی
هر کس که جز این سخن گشادی نشنودی و پاسخش ندادی

(همان، ۵۸)

اما احساساتی بودن مجنون تنها به اینجا ختم نمی‌شود؛ بلکه در جای جای داستان به وضوح دیده می‌شود. باید توجه داشت که هر چند گاهی اوقات ابراز احساسات بر مرگ عزیزان یک امر طبیعی و عادی است مانند شنیدن مجنون مبنی بر خبر مرگ پدرش:

مجنون ز نوای آن کج آهنگ
 خود را ز دریغ بر زمین زد
 نالید و خمید راست چو چنگ
 بسیار تپانچه بر جبین زد
 چندان ز مژه سرشک خون ریخت
 کاندام زمین به خون برآمیخت

(همان، ۱۴۳)

اما نمونه احساساتی بودن مجنون در محتوای منظومه، در آن بخش از داستان مشاهده می‌شود که مجنون خبر جواب رد پدر لیلی از پدر می‌شنود و نمی‌تواند بر احساسات خود غلبه کند یا مانند هر فرد عاشقی نسبت به سکوت کردن در این زمینه رفتار کند، بنابراین چنین عکس‌العملی از خود نشان می‌دهد که از هیجانات درون او ناشی می‌شود:

چون مانده شد از عذاب و اندوه
 بنشست و به های های بگریست
 سجاده برون فکند از انبوه
 کاوخ چه کنم دواى من چیست؟

(نظامی، ۱۳۹۰: ۶۶)

و یا هنگامی که مجنون موفق به دیدن لیلی نمی‌شود بدون هیچگونه کنترلی بر احساساتش از دیدگان اشک جاری می‌شود:

مجنون چو ندید روی لیلی
 می‌گشت به گرد کوی و بازار
 از هر مژه‌ای گشاد سیلی
 در دیده سرشک و در دل آزار

(همان، ۵۶)

اما اوج احساسات مجنون، در این منظومه زمانی به نهایت خود می‌رسد که خبر مرگ لیلی را به وی می‌دهند و مجنون چنان به خود می‌پیچد و آه و ناله سر می‌دهد که نمی‌تواند بر احساسات خود حتی برای چند لحظه فائق آید:

غلتید چنان که مار غلتد
 یا کرم که زیر خار غلتد

(همان، ۲۲۵)

سپس به نزد تربت لیلی می آید و از چشمانش اشک جاری می شود:

گریان گریان نشست پیشش شوریده به آب چشم خویشش

(همان)

و در نهایت نیز جان می سپارد:

بر مهد عروس خوابندیده خوابش بر بود و بست دیده

(همان، ۲۳۶)

۲- ۴. سلطه پذیر

از دیگر خصوصیات که در نظریه کتل مشاهده می شود سلطه پذیر بودن است که در چنین حالتی فرد بر کسانی که بر او سلطه دارند نه تنها هیچ گونه اعتراضی ندارد بلکه خود شخص قابلیت آن را در خود تقویت می کند و همین عامل باعث می شود تا فرد از تلاش و کوشش دست بردارد. اما باید توجه داشت که سلطه پذیری و سلطه گری بیشتر در امور مادی و قدرت طلبی اجتماعی و سیاسی دیده می شود و این چنین خصوصیتی در دنیای عشق و دوستی جایگاه متفاوتی دارد، به طوری که فرد سلطه پذیر، به سلطنت عشق نه تنها اعتراضی نمی کند بلکه از آن مسرور و راضی است. اما رفتاری که در مورد مجنون مشاهده می شود، سلطه پذیری و تسلیم در برابر خواسته های نفسانی است. مجنون خود به خوبی بر این امر اقرار می کند و آن هنگامی است که پدرش از او می خواهد تا عشق لیلی را از سر دور کند و این جنون و دیوانگی را از وجود خود بردارد، که او این چنین جواب پدر را می دهد:

دانی نه به اختیار خویشم

زین ره که نه بر قرار خویشم

تدبیر چه سود؟ قسمت این است

من بسته و بندم آهنین است

این بند به خود گشاد نتوان
وین بار ز خود نهاد نتوان
چون کار به اختیار ما نیست
به کردن کار، کار ما نیست

(نظامی، ۱۳۹۰: ۷۸-۷۹)

سلطه پذیر بودن مجنون تا جایی مشهود است که حتی نمی‌تواند پند پدر را بر حلقه گوش بیاویزد و خود بر این امر اقرار می‌کند که احساسات و عشق بر او سلطه یافته اند:

فرمان تو کردنیست دانم کوشم که کنم، نمی‌توانم

(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۳۷)

از دیگر نمونه‌های سلطه‌پذیری مجنون، تسلیم او در برابر خواسته‌های درونی است. وی هنگام شنیدن پندهای مادر، عمل نکردن به آن پندها را منوط به قضا و قدر می‌داند که این امر ناشی از سلطه‌پذیر بودن مجنون دارد و این چنین خود بر این امر اقرار می‌کند:

کوشیدن ما کجا کند سود؟ این کار فتاده بودنی بود

کار من اگر چنین بد افتاد این کار مرا نه از خود افتاد

(همان، ۱۷۸)

باید توجه داشت که سلطه‌پذیر بودن مجنون آن چنان در وجودش نهادینه شده است که حتی قادر به مبارزه با بخت بد خود نیست و نمی‌تواند بدبختی و فلاکت را از خود دور کند و کاملاً تحت سلطه آن قرار گرفته است:

بخت بد من مرا بجوید بدبختی را ز خود که شوید؟

(همان، ۷۹)

از دیگر مولفه‌های شخصیتی کتل، بی‌خیال بودن است. بی‌خیالی فرد به صفتی اطلاق می‌شود که وی نسبت به محیط اطراف بی‌تفاوت باشد و در فرهنگ عمید به «بی‌فکر و بدون اندیشه معنی شده است» (عمید، ۱۳۹۰: ذیل واژه بی‌خیالی) چنین فردی در جامعه نسبت به محیط و اتفاقات اطراف بی‌تفاوت است که این امر می‌تواند ناشی از تمرکز بر روی یک موضوع واحد و یا علاقه به هدفی مشخص باشد. این خصوصیت در شخصیت مجنون نیز به وضوح یافت می‌شود. اما این بی‌خیالی او بیشتر به مسائل و عرف اجتماعی مربوط می‌شود، زیرا عشق طوری بر او سلطه یافته که از حوادث اطراف کاملاً کناره گرفته و نسبت به آنها بی‌خیال است. تمام زندگی مجنون صرف عاشقی و دل‌بستگی می‌شود. مجنون به کار دیگری دست نمی‌زند و حتی نسبت به خانواده اش بی‌خیال و بی‌تفاوت بود و همین امر باعث شد تا از مرگ مادرش اطلاع نداشته باشد:

از مادر خود خبر نبودش کآمد اجل از جهان ربودش

(همان، ۱۸۰)

این مسئله بی‌خیال بودن مجنون، در تمام داستان کاملاً مشهود است، از آورگی و دور بودن از خانواده گرفته تا عدم تلاش برای به دست آوردن معاش. که برای جلوگیری از اطلاع کلام از آوردن شواهد مثال در این مبحث خودداری می‌کنیم.

۲-۶. مصلحت‌گرا و خیرخواه

از دیگر خصوصیات روانشناسی شخصیتی کتل، مصلحت‌گرا بودن فرد است که آن را در برابر رفتار متضادی با عنوان اصولی بودن قرار داده است. بار معنایی واژه مصلحت‌گرا به معنای فرصت طلب و با بار معنایی منفی نیست بلکه معنای مثبت می‌دهد و واژه مصلحت‌گرا یعنی فردی که طرفدار خیر و صلح و آرامش است. «و این واژه به معنای خیرخواه و مصلحت‌اندیش است» (فرهنگ جامع واژگان مترادف و متضاد زبان فارسی، ذیل مصلحت). انسان مصلحت‌گرا به قانده و قانون‌کاری ندارد و بیشتر به دنبال خیرخواهی و نتیجه عمل است و هر رفتار و عملی که نیک باشد را سرلوحه اعمال خود قرار می‌دهد که

می‌توان گفت نتیجه چنین رفتاری حاکی از احساساتی بودن فرد است و چنین فردی نقطه مقابل انسان اصولی است زیرا که انسان اصولی فردی با قاعده و قانون مشخصی است که بیشتر در جهت قانون و قانونمندی حرکت می‌کند و تمام اعمالش را چه در جهت خیرخواهی باشد و چه نباشد بر مبنای آن قانون مشخصی که برایش تعریف شده انجام می‌دهد. با آوردن چنین تعریفی می‌توان گفت که مجنون بیشتر یک انسان مصلحت‌گرا است و اعمال خود را بیشتر بر مبنای خیرخواهی و از روی نیکوکاری انجام می‌دهد. نمونه این نوع از رفتارش را در آزاد کردن آهوایی از دست صیاد مشاهده می‌شود که مجنون با دیدن کمندی بر گردن صید دلش به رحم می‌آید و از روی خیرخواهی و نیکوکاری آهو را در ازای اسبش از صیاد می‌خرد و آزاد می‌کند:

دام از سر آهوان جدا کن این یک دو رمیده را رها کن
دل چون دهدت که بر ستیزی؟ خون دو سه بی گنه بریزی؟
(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۰۸)

هر چند که قانون طبیعت بر این امر استوار است که انسانها به شکار کردن دست می‌زنند و ذاتا از شکار کردن لذت می‌برند اما مجنون چنین رفتاری را ندارد به طوری که نمونه دیگری از این رفتارش را در آزاد کردن گوزنان از دست صیادان مشاهده می‌شود:

مجنون چو رسید پیش صیاد بگشاد زبان چو نیش فصّاد
کای چون سگ ظالمان زبون گیر دام از سر عاجزان برون گیر
بگذار که این اسیر بندی روزی دو کمند نشاط مندی
گر ترسی از آه دردمندان برکن ز چنین شکار دندان

(همان، ۱۱۱)

و صیاد در قبال وسایل شخصی مجنون، گوزن را به او می‌بخشد و از شکارش صرف نظر می‌کند:

مجنون همه ساز و آلت خویش بر کند و سبک نهاد در پیش
 صیاد سلیح و ساز برداشت صیدی سره دید و صید بگذاشت
 (نظامی، ۱۳۹۰: ۱۱۲)

از دیگر نمونه های اخلاقی خیرخواهی و نیکو رفتاری مجنون، در این بخش می‌توان به آزاد کردن برده‌ای از دست پیر زن اشاره کرد:

مجنون چو اسیر دید در بند زن را به خدای داد سوگند
 کاین سلسله و طناب و زنجیر بر من نه از این رفیق برگیر
 (همان، ۱۱۶-۱۱۷)

بنا بر موارد بالا و مثالهایی که از اعمال مجنون آورده شد می‌توان گفت که مجنون یک انسان خیرخواه و مصلحت‌گرا بوده و به قاعده و قانون برای انجام بیشتر اعمال خود پایبند نیست و رفتار و کردارش را بر پایه خیرخواهی انجام داده است.

۲-۷. جسور

از دیگر مولفه‌های شخصیتی نظریه کتل که در شخصیت مجنون مشاهده می‌شود جسور بودن و گستاخی است. «جسور بودن یعنی در امری اصرار ورزیدن و دلیری کردن، گستاخی» (معین، ۱۳۶۴: ذیل جسور) این کلمه در فرهنگ دهخدا نیز اینگونه معنی شده است «دلیر، گستاخ، بی‌باک» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه جسور). از نظر کتل «جسور بودن جز صفات خلقی است که به تعیین نحوه واکنش ما به مردم و موقعیتهای موجود در محیطمان کمک می‌کنند» (شولتز، ۱۳۸۹: ۱۴۰). بنابراین جسور بودن و پافشاری در امری می‌تواند نموده‌های گوناگونی داشته باشد، که نمونه این پافشاری و گستاخی در منظومه لیلی و مجنون در مورد عشق مشاهده می‌شود. مجنون در عشق خود بسیار پافشاری می‌کرد

و در این راه نه تنها از کسی نمی ترسید، بلکه بسیار جسور و با شهامت بود. برای نمونه می-توان به آن قسمت از داستان اشاره کرد که پدر مجنون از او می خواهد تا دست از عشق لیلی بردارد، اما مجنون بدون هیچ ترس و بیمی این چنین پاسخ پدر را می دهد و می گوید:

در عشق چه جای بیم تیغ است؟ تیغ از سر عاشقان دریغ است
عاشق ز نهیب جان نترسد جانان طلب از جهان نترسد
سر کو ز فدا دریغ باشد شایسته تشت و تیغ باشد

(همان، ۸۰)

او در جایی دیگر به جور و ستم عشق اعتراف می کند اما باز هم دست از گستاخی برنمی دارد و آن را مایه قوت و نیرومندی جسم و جان خود معرفی می کند:

با این همه جورها که رانی هم قوت جسم و هم قوت جانی

(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۳۰)

و یا هنگامی که پدرش او را نصیحت می کند که در عشق لیلی تجدید نظر کند و از این عشق دست بردارد، او اینگونه جواب پدر را می دهد:

ترسم چو نشاط خنده خیزد سوز از دهنم برون گریزد

(همان، ۷۹)

جسور بودن مجنون در عشق خود به لیلی تنها به اینجا ختم نمی شود بلکه در جایی دیگر که سلام بغدادی با او ملاقات می کند و از او می خواهد که دست از عشق لیلی بردارد و مجنون درباره زودن عشق از دل خود چنین به سلام بغدادی می گوید:

عشق از دل من توان ستردن گریگ زمین توان شمردن

(همان، ۱۹۵)

نمونه دیگر از جسور بودن مجنون در داستان آن زمان است که مجنون پس از آنکه جواب منفی از پدر لیلی می‌شنود دست از تلاش نمی‌کشد و همچنان بر این وصلت امید دارد:

بر وصل تو گر چه نیست دستم غم نیست چو بر امید هستم

(همان، ۶۹)

و در ادامه چنین تاکید دارد:

عشق تو ز دل نهادنی نیست وین راز به کس گشادنی نیست

با شیر به تن فروشد این راز با جان بدرآید از تنم باز

(همان، ۶۹)

و این جسور بودن و گستاخی تا جایی پیش می‌رود که مجنون هر لحظه برای دیدار با معشوقش عازم کوه نجد محل اقامت لیلی می‌شود:

مجنون ز مشقت جدایی کردی همه شب غزلسرایی

هر دم ز دیار خویش پویان بر نجد شدی سرودگویان

(همان، ۶۱)

۲-۸. کله شق

کله شقی و یک دندگی از دیگر عوامل شخصیتی نظریه کتل است که آن را نقطه مقابل حساس بودن قرار داده است. معانی این کلمه عبارتند از «کله شق (ص مرکب) سخت سر.» (نفیسی، ۱۳۱۸: ذیل واژه کله شق) «ستیزه کار و مستبد برای با جهل و نادانی» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه کله شق). بنابراین صفت کله شقی و لجاجت در نظریه کتل به افرادی اطلاق می‌شود که در تصمیم خود در هر امری پافشاری کنند و برای رسیدن به هدف مورد نظر، از هیچ مانعی نترسند و برای به دست آوردن اهداف خود، اصرار و

پافشاری کنند. این ویژگی به طور بارزی در صفات مجنون مشهود است. در این بخش با توجه به شواهدی که در رفتار و کردار مجنون مشاهده می‌شود می‌توان گفت که مجنون در عشق و خواسته‌های خود بسیار کله شق و یک‌دنده است که نمونه بارز آن در داستان زمانی مشاهده می‌شود که پدر مجنون او را به خانه کعبه می‌برد تا شاید دست از عشق لیلی بردارد اما مجنون با تمام وجود و از سر یک دندگی از خداوند می‌خواهد که نه تنها عشق لیلی را از دلش بر ندارد بلکه باقیمانده عمرش را از او بگیرد و به عمر لیلی بیفزاید:

مجنون چو حدیث عشق بشنید	اول بگریست پس بخندید
می‌گفت گرفته حلقه در بر	کامروز منم چو حلقه بر در
یارب بخدایی خدایت	و آنکه به کمال پادشایت
کز عشق به غایتی رسانم	کو ماند اگر چه من نمانم
از عمر من آنچه هست بر جای	بستان و به عمر لیلی افزای

(همان، ۷۱)

از دیگر نشانه‌های صفت مذکور در شخصیت مجنون، می‌توان به پند دادن مردم برای دست برداشتن از عشق لیلی نام برد که باز هم از روی لجاجت، بر خواسته خود پافشاری می‌کند و پند کسی را گوش نمی‌دهد:

خویشان همه در شکایت او	غمگین پدر از حکایت او
پندش دادند و پند نشنید	گفتند فسانه چند، نشنید

(همان، ۶۱)

اما اوج یک دنده بودن مجنون در داستان به زمانی برمی‌گردد که مجنون با آگاهی یافتن از ازدواج لیلی باز هم دست از خواسته خود بر نمی‌دارد و همچنان چشمش به دنبال

معشوقه خود است که نمونه آن در بخش (غزل خواندن مجنون نزد لیلی) با این مطلع مشاهده می‌شود:

آیا تو کجا و ما کجاییم؟ تو زان که‌ای و ما تو راییم؟
ماییم و نوای بی‌نوایی بسم الله اگر حریف مایی

(همان، ۱۸۶)

۲-۹. زودباور

زود باور بودن از دیگر مشخصه‌های شخصیت مجنون است که در نظریه کتل آن را در برابر شکاک بودن قرار داده است. زودباور به افرادی اطلاق می‌شود که «سخن دیگران را بی‌درنگ و بی‌اندیشه می‌پذیرد و باور کند، ساده لوح» (معین، ۱۳۶۴: ذیل واژه زودباور). با مطالعه دقیق داستان و موشکافی در شخصیت مجنون می‌توان گفت که او دارای شخصیتی شکاک (نقطه مقابل صفت زودباوری) نیست بلکه از یک انسان زودباور حکایت دارد که به راحتی رفتار دیگران را باور دارد و نسبت به این باورهای خود پابرجاست. نمونه آن در داستان نوفل اتفاق افتاد که در آنجا مجنون راز دل خود را برای نوفل بیان می‌کند و نوفل با وعده و وعید به مجنون اطمینان می‌دهد که لیلی را برایش به چنگ آورد و مجنون این گفته را می‌پذیرد و با تمام وجود حرفهای او را باور دارد:

نوفل چو شنید حال مجنون گفتا که: ز مردمی ست اکنون
کاین دلشده را چنان که دانم کوشم که به کام دل رسانم
گر باشد چون شراره در سنگ از آهنش آورم فرا چنگ
تا همسر تو نگردد آن ماه از وی نکنم کمند کوتاه

(نظامی، ۱۳۹۰: ۹۲-۹۳)

و در ادامه این چنین از حرفهایی که هنوز به مرحله عمل نرسیده تشکر و قدردانی می- کند که این نشانه زود باور بودن مجنون است:

مجنون ز سر امیدواری می کرد به سجده حق گزاری

(همان، ۹۳)

ویژگی زودباور بودن مجنون در سراسر منظومه کاملاً مشهود است که برای جلوگیری از طولانی شدن پژوهش، از ارائه مطالب اضافی خوداری می کنیم.

۲-۱۰. رک بودن

از دیگر مولفه‌های ۱۶ عاملی کتل، مبحث رک بودن است که نقطه مقابل ملاحظه کاری است. «رک . [ر] (ص، ق) (عامیانه) بی پرده (گفتار) پوست کنده (گفتار). صریح. صریحاً. بالصراحه. گفته روشن و کمی تند نسبت به شنونده ناشی از صراحت خلق و راستگویی گوینده . (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه رک). «راست و صریح . بی پرده . بی پروا». (معین، ۱۳۶۴: ذیل واژه رک). با توجه به معنی لغوی واژه فوق، باید گفت که انسان رک بیشتر حرفهای خود را به صورت بی پرده و مستقیم می گوید و مانند انسانهای ملاحظه کار نیست که با دقت و از سر منطق حرف بزند. همین ویژگی از بارزترین خصوصیات اخلاقی شخصیتی مجنون است. او بی پرده خواسته خود را اعلام می کند و در این راستا از هیچ کسی بیم ندارد. نمونه این رک گویی او در جواب نامه لیلی مشاهده می شود که مجنون با آنکه لیلی را بسیار دوست می دارد و با وجود آنکه هیچ عاشقی حاضر به شکستن دل معشوق نیست، اما مجنون بسیار رک و بی پرده، از صداقت لیلی حرف می زند و به او می- گوید:

گر عاشقی آه صداقت کو؟ با من نفس موافقت کو؟

در عشق تو چون موافقی نیست این سلطنت است، عاشقی نیست

(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۷۱)

از دیگر نشانه‌های رُک بودن مجنون، برخورد او با سلام بغدادی است. در این منظومه سلام بغدادی برای دیدار با مجنون می‌آید و مجنون این چنین و بی پروا با او سخن می‌گوید:

نه مرد منی اگر چه مردی	کز صد غم من یکی نخوردی
من جز سر دام و دد ندارم	مه پای تو، پای خود ندارم
تو آمده ای که تا در این دام	میخی دگرم زنی بر اندام
من وحشی‌ام و تو انس جویی	آن نوع طلب که جنس اویی
من مفلسم و نواندارم	مهمانی تو رواندارم

(همان، ۱۹۳)

نمونه‌های فوق گویای این خصوصیت بارز مجنون در برخورد با دیگران است.

۲-۱۱. خطرکننده

«خطر کردن افراد، به معنای تهور و بی‌باکی است» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه خطر کردن) و اینگونه افراد در رسیدن به خواسته‌های خود، از هیچ چیزی ابا ندارند. از همین رو و با توجه به رفتار و کردارهای مجنون می‌توان گفت که او دارای شخصیتی بی‌باک است و در بیشتر مسائل از خطرات و مشکلات نمی‌هراسد و با آغوش باز به استقبال خطرات می‌رود. این ویژگی رفتاری وی در تمام داستان جلوه بارزی دارد. داستان زندگی مجنون حاکی از جامعه‌ای سنتی و دارای ارزشهای والایی است که می‌توان گفت این ویژگی از نظام قبیله‌ای سرچشمه گرفته است. با این توضیح می‌توان حدس زد که رفتاری شبیه این که پسری به دیدن دختری برود و دزدکی از دور او را ببیند در صورت مشاهده دیگران چه عواقبی به دنبال دارد. اما مجنون به چنین اقدامی دست می‌زد:

قانع شده این از آن به بویی
و آن راضی از این به جستجویی
از بیم تجسس رقیبان
سازنده ز دور چون غریبان
تا چرخ بدین بهانه برخاست
کان یک نظر از میانه برخاست
(نظامی، ۱۳۹۰: ۶۱)

و اوج این خطرپذیرفتن عمل مجنون را می‌توان در بیت زیر به خوبی مشاهده کرد که او شبانه و دزدکی به دیدن لیلی می‌رفت و در گاه خانه او را بوسه می‌زد و بر می‌گشت:

هر شب ز فراق بیت خوانان
پنهان بشدی به کوی جانان
در بوسه زدی و باز گشتی
باز آمدنش دراز گشتی
(همان، ۵۷)

رفتارهای فوق از شخصیت مجنون در این مبحث، میزان خطرپذیری‌اش را به خوبی نشان می‌دهد و به طور بارزی گویای رفتار ریسک‌پذیری وی است.

۲-۱۲. متکی به دیگران

از دیگر رفتارهایی که کتل در عوامل اثبات شده شخصیت از آن اسم برده است، مستقل بودن در تصمیم‌گیری و انجام اعمال در مقابل وابسته بودن به دیگران است. در منظومه داستانی نظامی، از شواهد و قرائن مشاهده می‌شود که شخصیت مجنون در اعمالش بیشتر به دیگران متکی بوده است و رفتار و کردارهای خود را با تکیه بر دیگران پیش برده است. نمونه آن زمانی است که شخصی به نام نوفل در خلال داستان، به مجنون قول می‌دهد لیلی را برای او به زنی بگیرد:

گر مرغ شود هوا بگیرد
هم چنگ منش قفا بگیرد
گر باشد چون شراره در سنگ
از آهتش آورم فرا چنگ

تا همسر تو نگردد آن ماه
از وی نکنم کمند کوتاه
مجنون ز سر امیدواری
می کرد به سجده حق گزاری
(همان، ۹۳)

و در ادامه به او چنین می گوید:

گر عهد کنی بدانچه گفتمی مزدت باشد که راه رفتی

(نظامی، ۱۳۹۰:۹۴)

نمونه دیگر از این بحث، باز هم مربوط به نوفل می شود که پس از بازگشت و منصرف شدن از جنگ با قبیله لیلی، برای بار دوم و به قصد خواستگاری و به جنگ آوردن لیلی برای مجنون، به جنگ می رود و خود مجنون در این راستا دست به اقدامی عملی نمی زند:

گنجینه گشای این قبیله سر باز کند ز گنج سینه
کآن روز که نوفل آن سپه راند بیننده بدو شگفت درماند
از زلزله مصاف خیزان شد قلۀ بو قبیس ریزان

(همان، ۱۰۲)

در خلال این قضیه، مجنون علاوه بر انسان ها از اجرام آسمانی هم مدد می طلبد و در نیایش با ستاره زهره از او می خواهد تا لیلی را به او برساند:

لطفی کن از آن لطف که داری بگشای در امیدواری
ز آن یار که او دوی جان است بویی برسان که وقت آن است

(همان، ۱۵۶)

و این خواسته و طلب خود را از ستاره مشتری هم درخواست می کند:

چون مشتری از افق برآمد با او ز در دگر درآمد

کای مشتری ای ستاره سعد
 ای در همه وعده صادق الوعد
 از دوست به من رسان نشانی
 کم گیر گلی ز گلستانی
 (نظامی، ۱۳۹۰: ۱۵۶-۱۵۷)

بنابراین و با توجه به شواهد بالا می‌توان گفت که مجنون در اعمالش از دیگران کمک نمی‌گیرد چرا که کوچکترین اثری مبنی بر اینکه خود مجنون هم دست به تلاش بزند مشاهده نمی‌شود بلکه کاملاً وابسته به دیگران است.

۲-۱۳. مضرب و پریشان

از دیگر مولفه‌های شخصیتی که کتل در نظریه خود استفاده کرده، آرام بودن و نقطه مقابل آن پریشانی و مضرب بودن است که با توجه به شواهد و رفتارهایی که در منظومه لیلی و مجنون مشاهده می‌شود می‌توان گفت که شخصیت مجنون نه تنها یک شخصیت آرامی نیست بلکه دارای شخصیتی بسیار پریشان و مضرب است. برای نمونه می‌توان به آن بخش از داستان اشاره کرد که از دیدن لیلی نا امید می‌شود و در بازار با خود شروع به حرف زدن می‌کند و آواز می‌خواند:

می‌گفت سرودهای کاری می‌خواند چو عاشقان به زاری

(همان، ۵۶)

و بعد از آنکه از دیدن لیلی محروم می‌شد صبحگاهان با پای برهنه در صحرا آواره می-

گشت:

هر صبحدمی شدی شتابان سر پای برهنه در بیابان

(همان، ۵۷)

هنگامی که پدر و نزدیکان از خواستگاری برمی گردند و جواب منفی از پدر لیلی می-
شنوند شروع به نصیحت کردن مجنون می کنند که از عشق لیلی دست بکشد اما مجنون
بسیار مضطرب و پریشان می شود و می گوید:

مجنون چو شنید پند خویشان	از تلخی پند شد پریشان
زد دست و درید پیرهن را	کاین مرده چه می کند کفن را
دراعه درید و درع می دوخت	زنجیر برید و بند می سوخت
می گشت ز دور چون غریبان	دامن بدریده تا گریبان
دیوانه صفت شده به هر کوی	لیلی لیلی زنان به هر سوی

(نظامی، ۱۳۹۰: ۶۴)

و از فرط عشق و علاقه زیاد خود نسبت به لیلی، در هیچ کجا آرام نمی گیرد:

از عشق جمال آن دلارام نگرفت به هیچ منزل آرام

(همان، ۵۶)

از دیگر نشانه های مضطرب بودن و ناآرامی مجنون زمانی است که به دیدار لیلی می-
رود و با دیدن او صبر و قرار را از دست می دهد و نظامی نیز بر این رفتارش اذعان دارد:

میشد سوی یار دل رمیده پیرهن صابری دریده

(همان، ۶۰)

۲- ۱۴. ناخوشتن دار

«خوشتنداری به معنای بردبار و صبور و با شکبیا است» (خداپرستی، ۱۳۷۶: ذیل واژه
خوشتندار)، ناخوشتندار نقطه مقابل آن است و به کسی اطلاق می شود که صبر و
شکبایی نداشته باشد و تصمیمات عجولانه ای بگیرد. در منظومه لیلی و مجنون از شخصیت

مورد بحث (مجنون) رفتار صبورانه‌ای دیده نمی‌شود و بیشترین عکس العمل‌های او از نوع ناخویشندار است که در نهایت منجر به رفتارهای عجولانه و دور از خرد می‌شود. اما لازم به ذکر است که این ناخویشنداری او از عشق سرچشمه می‌گیرد که از دوران کودکی و مکتب رفتن و عاشق شدنش بر لیلی شروع می‌شود و تا پایان عمر ادامه دارد:

در عشق، شکیب کی کند سود خورشید به گل نشاید اندود
از عشق جمال آن دلارام نگرفت به هیچ منزل آرام

(نظامی، ۱۳۹۰: ۵۶)

نمونه بارز این رفتار مجنون زمانی مشهود است که وی پس از شنیدن جواب منفی از پدر لیلی، خود را چنین نفرین می‌کند:

ای کاش که بر من اوفتادی خاکی که مرا به باد دادی
یا صاعقه‌ای در آمدی سخت هم خانه بسوختی هم رخت
کس نیست که آتشی در آرد دود از من و جان من بر آرد
اندازد در دم نهنگم تا باز رهد جهان ز ننگم

(نظامی، ۱۳۹۰: ۶۶)

از دیگر نشانه‌های ناخویشنداری مجنون می‌توان به آواره شدن وی در بیابان اشاره کرد و آن هنگامی است که پس از آگاهی از فوت مادر و زاری کردن بر سر قبرش، همسایگان و دوستان بر گرد او حلقه می‌زنند و بعد از ناله‌های بسیار، مجنون را همراهی می‌کنند تا او را به منزلش برگردانند اما او جمع را رها می‌سازد و دوباره راه صحرا را در پیش می‌گیرد:

کردند به بازبردنش جهد تا با وطنش کنند هم عهد

آهی زد و راه کوه برداشت رخت خود از آن گروه برداشت

(همان، ۱۸۱)

از دیگر نشانه های ناخویشتن داری مجنون، حکایت خیر دار شدن مجنون از شوهر کردن لیلی و پند دادن شتر سوار رهگذر است که از مجنون می خواهد دست از عشق لیلی بردارد اما او این چنین بلایی بر سر خود می آورد:

مجنون ز گزاف آن سیه کوش بر زد دل آتشی جگر جوش
از درد دلش که در بر افتاد از پای چو مرغ در سر افتاد
چندان سر خود بکوفت بر سنگ کز خون همه کوه گشت گلرنگ

(همان، ۱۲۷)

و یا هنگامی که نامه لیلی را به او می رسانند و پس از مطالعه نامه چنین عکس العملی از او مشاهده می شود:

بر پای نهاد سر چو پرگار برگشت به گرد خویش صد بار
افتاد چنان که اوفتد مست او رفته ز دست و نامه در دست
(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۶۳)

اما اوج ناخویشنداری مجنون در این داستان زمانی است که خیر مرگ لیلی را به او می دهند و او بعد از گریه و زاری زیاد بر سر قبر لیلی، جان به جان آفرین تسلیم می کند و رخت از این دنیا برمی بندد:

غلتید چو مور خسته کرده پیچید چو مار زخم خورده
چون تربت دوست در بر آورد ای دوست بگفت و جان بر آورد

(همان، ۲۳۴)

۲-۱۵. بیمناک و نگران

بیمناک و نگران بودن بودن از دیگر عوامل شناسایی شخصیتی کتل است که آن را متضاد (مطمئن به خود) قرار داده است. در منظومه لیلی و مجنون خصوصیتی که نشان دهد مجنون یک انسان مطمئن به خود است دیده نمی‌شود بلکه در سراسر داستان نشانه‌های وجود دارد که مجنون یک انسان بیمناک و نگران است و ترس و نگرانی‌های او در زندگی بیشتر مربوط به عشقی است که از دوران مکتب به آن گرفتار شده است:

کردند بسی به هم مدارا تا راز نگردد آشکارا

(همان، ۵۵)

اما ترس عظیمی در دل مجنون موج می‌زد که با آشکار شدن راز عشقش، نگرانی-
هایش بیشتر و بیشتر می‌شود تا جایی که:

می‌گشت به گرد خرمن دل می‌دوخت دریده دامن دل
می‌رفت نوان چو مردم مست می‌زد به سر و به روی بر دست

(همان، ۶۰)

و با دیدنش:

آن دید درین و حسرتی خورد وین دید در آن و نوحه‌ای کرد

(همان)

نگرانی و ترسی که حاصل عشق نافرجام مجنون است، سبب شده است که از دور به
نظاره لیلی بنشیند تا مبادا کسی از رقیبان، او را ببیند و رسوایش سازند:

قانع شده این از آن به بویی و آن راضی از این به جستجویی
از بیم تجسس رقیبان سازنده ز دور چون غریبان
تا چرخ بدین بهانه برخاست کآن یک نظر از میانه برخاست

(نظامی، ۱۳۹۰: ۶۱)

همانطور که گفته شد؛ ترس مجنون، ناشی از عشق و دلدادگی است و این موضوع او را بیمناک کرده تا جایی که از سایه خودش می ترسد:

از سایه نشان تو نپرسم کز سایه خویش می بترسم

(همان، ۶۸)

۲-۱۶. خیال پرداز

خیال پرداز بودن از دیگر مشخصه‌های نظریه کتل است که ردپای آن را می توان در شخصیت مجنون نمایان ساخت. انسان خیال پرداز، از واقعیت گریزان می شود و تصورات ذهنی خود را بر امور واقعی ترجیح می دهد که این صفت در رفتار مجنون جلوه بارزی دارد. حرف زدن با خود و با جمادات و تشبیهات غریب و بی سابقه در منظومه مذکور، نشان دهنده قدرت تخیل مجنون و ذهن خیال پرداز وی است. او از همان روز اولی که عاشق می شود باد صبا را مخاطب قرار می دهد:

کی باد صبا به صبح برخیز در دامن زلف لیلی آویز
گو آنکه به باد داده توست بر خاک ره اوفتاده توست

(همان، ۵۸)

تا جایی که با خیال پردازی های غریب هم صحبت زاغان می نشیند و با قدرت تخیل بی نظیری که دارد، زاغ را مانند یک انسان سه پوش می بیند که به دلیلی سیاه پوش گشته:

گفت ای سیه سپید نامه از دست که ای سیاه جامه؟
شبرنگ چرایی ای شب افروز؟ روزت ز چه شد سیه بدین روز؟
شاید که خطیب خطبه خوانی پوشیده سیه لباس از آنی

(همان، ۱۱۴)

و در آنجایی که در ادامه از او می خواهد تا هنگامی که بر بالای سر یارش به پرواز در می آید، حال دردمندیش را برایش باز گو کند:

روزی که رسی به نزد یارم
 دریاب که گر تو در نیایی
 گو: بی تو ز دست رفت کارم
 ناچیز شوم در این خرابی
 (نظامی، ۱۳۹۰: ۱۱۵)

نشان از قدرت تخیل مجنون دارد. پدر مجنون خود به صفت خیال پرداز بودن پسر اقرار می کند و به فکر چاره ای میفتد:

در پرده آن خیال بازی بیچاره شده ز چاره سازی
 (همان، ۶۲)

۳. نتیجه گیری

با توجه به مطالب و شواهد بالا می توان گفت که قیس بن عامر دارای صفات نابهنجار زیادی است که رفتارهای او را از صفات مثبت و رفتار بهنجار دور ساخته و وی را به سوی رفتارهایی سوق داده که ناشی از ژرفای بیش از حد احساساتش است و همین عوامل باعث شده است تا صفاتی را که بتواند وی را برای پیش بردن به سوی مقاصد تحریک کند در نهاد این فرد به اندازه کافی قرار نگیرد و در نتیجه نمی تواند خود برای به دست آوردن لیلی اقدام کند و برای این کار به دیگران وابسته است. بنابراین می توان گفت که همین عامل باعث شده است تا صفات توانشی در این فرد به کلی تضعیف شود و راه را برای صفات خلقی باز کند که منجر به رفتارهایی نظیر احساساتی بودن و ناخویشتنداری شود و بیمناکی و نگران بودن در امور زندگی و حتی مضطرب و پریشانی را در او به وجود آورد و به طور زنجیره واری این اعمال و رفتارها را نتیجه همان انگیزه های اکتسابی دانست که شرایط محیطی باعث به وجود آوردن آن شده است که بزرگترین و اصلی ترین انگیزه اکتسابی او، عاشق شدن بر لیلی است. همین شرایط که از زمان عاشق شدن و درست همزمان با زمان بلوغ فکری مجنون همراه شده راه را برای به جنون کشاندن قیس فراهم آورده است تا قیس را نه تنها یک انسان عادی معرفی نکنیم بلکه با استفاده از این رفتارهای غیر عادی، او را یک فردی معرفی کنیم که از لحاظ عقلی و به علت های متارگی (صفاتی

که فرد در محیط با توجه به رفتار و کردارهای اطراف کسب می‌کند) که به آن اشاره شد، یک انسان با زوال عقلی معرفی کنیم. چرا که در این پژوهش و با توجه به ۱۶ عاملی که در اینجا ذکر شد می‌توان گفت که بسامد اعمال منفی و غیر عادی قیس بسیار زیاد است و او را از یک انسان عادی به یک فردی با قدرت تعقل پایین سوق می‌دهد. بنابراین با توجه به شواهد مثالی که از رفتار و کردار شخصیت مجنون در منظومه نظامی قابل مشاهده است می‌توان نتیجه گرفت، رفتارهای نابهنجارش از اوان کودکی نمود قابل توجهی دارد و این امر زمینه‌ساز بروز رفتارهای ضداجتماعی می‌شود که با تحلیل و بررسی آن رفتارها بر پایه نظریه کتل، مشاهده می‌کنیم که قیس بن عامر دارای شخصیتی با زوال عقلی بوده که این امر در رفتارش به طور ذاتی نهادینه بوده است.

کتابنامه

- احمدی، علی اصغر. (۱۳۷۴). *روان‌شناسی شخصیت از دیدگاه اسلام*. تهران: امیرکبیر.
- اتکینسون، ریتال. ال. (۱۳۸۴). *زمینه روان‌شناسی ج دوم*. ترجمه حسن رفیعی و همکاران. چاپ پنجم. تهران: ارجمند.
- اسدی نوقابی، احمد علی. (۱۳۸۴). *روان‌پرستاری (بهداشت روان ۲)*. چاپ پنجم. تهران: بشری.
- اسمیت، ادوارد. (۱۳۸۴). *زمینه روان‌شناسی هیلگارد، ج ۲*. ترجمه نصرت‌الله پورافکاری. چاپ اول. تهران: آینده‌سازان.
- ایروانی، محمود و خداپناهی، محمد کریم. (۱۳۷۶). *روان‌شناسی احساس و ادراک*. تهران: سمت.
- خداپرستی، فرج‌الله. (۱۳۷۶). *فرهنگ جامع واژگان مترادف و متضاد زبان فارسی*. شیراز: دانشنامه فارس.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: نشر دانشگاه تهران.

- رایکمن، ریچارد. (۱۳۸۷). **نظریه‌های شخصیت**. ترجمه مهرداد فیروز بخت، چاپ اول. تهران: نشر ارسباران.
- سیاسی، علی‌اکبر. (۱۳۵۴). **نظریه‌های مربوط به شخصیت**. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- شاملو، سعید. (۱۳۸۲). **مکتب‌ها و نظریه‌ها در روان‌شناسی شخصیت**. چاپ هفتم. تهران: رشد.
- شجاعی، محمد صادق. (۱۳۸۸). «نگاهی به ریشه‌های نظریه صفات شخصیت در اخلاق». **فصل نامه علمی - تخصصی مطالعات روان‌شناسی**. سال ۲، شماره ۴، صص ۱۲۹-۱۵۳.
- شولتز، دوان. (۱۳۸۹). **نظریه‌های شخصیت**. ترجمه یحیی سیدمحمدی. چاپ هفدهم. تهران: نشر ویرایش.
- عبداللهیان، حمید. (۱۳۸۱). «داستان و شخصیت پردازی در داستان». **مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران**. شماره ۱۶۲. صص ۴۰۹-۴۲۵.
- عظیمی، سیروس. (۱۳۸۰). **اصول روان‌شناسی عمومی**. تهران: دهخدا.
- عمید، حسن. (۱۳۹۰). **فرهنگ عمید**. تهران: نشر آگاه.
- کریمی، یوسف. (۱۳۸۴). **روان‌شناسی شخصیت**. چاپ پانزدهم. تهران: پیام نور.
- گنجی، حمزه. (۱۳۸۶). **روان‌شناسی عمومی**. تهران: ساوالان.
- معین، محمد. (۱۳۶۴). **فرهنگ فارسی**. تهران: انتشارات امیر کبیر.
- نظامی گنجوی، الیاس بن یوسف. (۱۳۹۰). **لیلی و مجنون**. تصحیح و حواشی حسن وحید دستگردی. چاپ چهارم. تهران: چاپ خاشع.
- نفیسی، علی‌اکبر. (۱۳۱۸). **فرهنگ ناظم‌الاطبا**. تهران: چاپ رنگین.
- ویتیک، آرنو. (۱۳۸۶). **مقدمه روان‌شناسی**. مترجم: مهدی محی‌الدین بناب. چاپ اول. تهران: انتشارات رشد.

References

- Abdullahian, H. (2003). Story and characterization in fiction, *Journal of the Faculty of Literature and Humanities*, University of Tehran, 162, 409-425. (In Persian)
- Ahmadi, A.A. (1996). *Personality psychology from the perspective of Islam*. Tehran: Amirkabir. (In Persian)
- Amid, H. (2012). *Farhang Amid*. Tehran: Agah Publishing. (In Persian)
- Asadi Noghabi, A.A. (2006). *Psychiatric Nursing (Mental Health 2)*. Fifth Edition. Tehran: Boshra. (In Persian)
- Atkinson, Rital L. (2006). *The field of psychology c II.*, translated by Hassan Rafiei et al. Fifth Edition. Tehran: Arjmand. (In Persian)
- Azimi, S. (2002). *Principles of General Psychology*. Tehran: Dehkhoda. (In Persian)
- Dehkhoda, A.A. (1999). *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: University of Tehran Press. (In Persian)
- Irvani, M. & Khodapnahi, M.K. (1998). *Psychology of feeling and perception*. Tehran: Samt. (In Persian)
- Ganji, H. (2008). *General Psychology*. Tehran: Savalan. (In Persian)
- Karimi, Y. (2006). *Personality psychology*. Fifteenth edition. Tehran: Payam Noor. (In Persian)
- Khoda parasti, F. (1998). *Comprehensive dictionary of synonymous and contradictory words of Persian language*. Shiraz: Fars encyclopedia. (In Persian)
- Moein, M. (1986). *Persian culture*. Tehran: Amir Kabir Publications. (In Persian)
- Nafisi, A.A. (1940). *Farhang Nazim al-Atiba*. Tehran: Rangin. (In Persian)

-
- Nezami Ganjavi, E. Y. (2012). *Layla and Majnoon*, edited and annotated by Hassan Vahid Dastgerdi. Fourth edition. Tehran: Published by Khashe. (In Persian)
 - Rickman, R. (2009). *Personality theories*, translated by Mehrdad Firooz Bakht, first edition. Tehran: Arasbaran Publishing. (In Persian)
 - Schultz, D. (2011). *Personality theories*, translated by Yahya Seyed Mohammadi. Seventeenth Edition. Tehran: Virayesh Publishing. (In Persian)
 - Seyasi, A.A. (1976). *Personality theories*. Tehran: University of Tehran Press. (In Persian)
 - Shamloo, S. (2004). *Schools and theories in personality psychology*. Seventh edition. Tehran: Roshd. (In Persian)
 - Shojaei, M.S. (2010). A look at the roots of the theory of personality traits in ethics, *Journal of Psychological Studies*, Year 2, 4, 129-153. (In Persian)
 - Smith, E. (2005). *The field of Hilgard psychology*, translated by Nusratullah Pourafkari. First Edition. Tehran: Ayandeh Sazan. (In Persian)
 - Wittig, A. (2008). *Introduction to Psychology*, translated by Mehdi Mohi al-Din Bonab. First Edition. Tehran: Roshd Publications. (In Persian)